

XVI-XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI İDARİ YAPISINDA TAŞRA ÜMERASININ YERİNE DAİR DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Osmanlı devletinde taşra ümerasının niteliği ve merkezî hükümetle ilişkilerini anlayabilmek için, bir şehrin merkezini yaptığı bölgedeki yönetim birimlerinin yapısını iyi bilmek gerekir. Çünkü taşra ümerası daha başka bir deyişle şehrin yüksek yöneticileri, sadece kendi şehirlerinin değil, asıl söz konusu birimlerin yönetimlerinden sorumlu kişilerdi. Osmanlı devletinde baştan beri padişahlar bir bölgeye başlıca iki yönetici göndermişlerdir. Taşra ümerasının başta gelen bu yöneticilerden biri, yürütme kuvvetini teşkil eden bey (Beylerbeyi, sancakbeyi) ötekisi de yargı kuvvetini temsil eden kadı'dır. Bey kadı'nın hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamamakta idi. Kadı hükümlerinde bağımsızdı. Doğrudan doğruya padişahın emir alırdı ve ona arzda bulunma yetkisine sahipti. Osmanlılar taşra yönetiminde bu kuvvetler ayırımı âdil bir yönetimin temeli saymışlardı¹.

İşte Osmanlılarda taşra yönetiminde hükümdarın otoritesini temsil eden bu yönetici sınıfı, Askeriler diye tanımlanmakta idi. Bunlar taşra yönetiminin her kademesindeki yönetici ve askerler ile ilmiye mensuplarının tümü idiler.

Biz bu araştırmamızda vergi vermeyen ve fiili üretime katkısı olmayan Askeriler sınıfına mensup kişilerin², imparatorluk bünyesinde

¹ Bk. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*. London 1973, s. 104.

² Bk. Ankara Şer'iye Sicili, IX/3050. Burada kayıtlı bir ferman suretinde (Evâil-i Ramazan 1013 tarihli) sözü edilen Askeriler şöyle tanımlanmaktadır: Osmanlı imparatorluğunda "berat-ı humâyûn ile hitâbet ve imânet ve emânet ve kitâbet ve tevliyet ve cibâyet ve nezâret ve meşihyyet ve cüz'ü tesbih-hân ve bunun emsâli mansıb tasarruf edenler askeridir ve berat-ı şerifle doğancı ve derbendçi ve köprücü ve ulakçı ve yağcı ve otakçı ve haymana ve çeltükçü ve ellici ve bakırcı ve kadı ve kadı nâibleri ve şehir kethüdaları ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olanlar askeridir". Bunlardan başka "evlâd-ı askerî ve sâdât dahî külliyyen askeridir ve

de sistemlilikten kişiselliğe doğru geçişte daha başka bir deyişle desant-ralizasyonun yüzeye çıkışındaki etkenlikleri üzerinde duracak ve merkezî hükümetin temsilcileri olan bu kişilerin yöresel güçler olarak ortaya çıkması nedenlerini yaşanmış canlı olayları bize ileten şer'iyecilerindeki kayıtların ışığı altında anlatmaya çalışacağız. Hareket noktamız ümera ve ulema sınıfı olarak başlıca iki kola ayrılan Askerîlerden bu sınıfın özellikle taşradakilerin fiili durumlarına değinmek olacaktır.

Biz Osmanlı imparatorluğunun teoride merkezî - mutlak otoriteye dayanan yönetim örgütünün ne ölçüde desantralize öğeler taşıdığını daha önceki "Osmanlı imparatorluğunda desantralizasyona dair genel gözlemler" adlı bir araştırmamızda belirtmiştik³.

Askerî sınıfa dahil olan ve çeşitli görevler alan bir kapıkulu, belirli sürelerle ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapmakta idi. Ancak sistemin kaynağından gelen, aynı görev ve memuriyetlere aday olanların birikimini ve bundan doğacak sakıncaları önlemek için, görevli Askerîler zaman zaman bir mansıba atanmaz ve Askerîlik statüsünde bir değişiklik olmadan yeniden görev alacakları günü beklerlerdi. Bu dönemde "ma'zuliyet zamanında" Askerîlerin çoğu biriktirme olanağına sahip oldukları kişisel servetlerini tam bir özel teşebbüs sahibi gibi ticaret ve benzeri faaliyetlerde kullanmakta idiler. Aşağıda bu konuda örnekler vereceğiz.

Devlete dayanmanın verdiği sosyal güç ve otoritenin yanında bu faaliyetler sonucu çok daha geliştirdikleri ekonomik güçleri, onları sistemin özünde olan merkeze, her halükârda tam anlamı ile "kul" niteliğinden uzaklaştırmakta idi. Nitekim XVII. yüzyıldan itibaren taşrada vazgeçilmez kuvvet olarak karşımıza çıkan ailelerin çoğunun kökeni bu tür kimselere dayanmakta idi. Çünkü bunlar kuvvet ve otorite yanında sosyal mevkilerinin oluşumunu tamamlayan üçüncü kaynak olan servet birikimini yapmış kişilerdir.

Büyük bir kısmı kul aslından oldukları belgelerden anlaşılan örf mensubu taşra idarecilerinin idarî birimlerdeki sosyal mevkileri

mu'tak ve mu'takaları ve müdebber ve müdebberleri ve mükâtib ve mükâtibeleri, askerinin zevacâtı askerîdir". Ayrıca bk. Halil İnalçık, XV. Asır Türkiye iktisadî ve içtimâî tarihi kaynakları. İFM XV/1-4 (1954) s. 53.

³ Bk. Yaşar Yücel, Osmanlı imparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) dair genel gözlemler. Belleten 152 (1974) s. 657-708.

devletten aldıkları güce dayanmaktadır. Teoride padişahın otoritesini temsil eden taşra ümerası küçüğünden en büyüğüne dek, görevlerine belli sürelerde atanmış, doğrudan padişaha bağlı kullar idi. Örneğin 5 Şubat 1580 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi iken Karaman Beylerbeyine atanan Hasan Paşa enderunda yetişmiş bir kuldu. İlk çakırcıbaşılık görevi almış, sonra beylerbeyi takımına katılarak Kıbrıs, Anadolu, Karaman, Trablusşam, Tamışvar ve Revan valiliklerinde bulunmuştur⁴. Yine 1562-1564 yıllarının Karaman Beylerbeyi Ahmed Paşa'da enderunda terbiye gördükten sonra Büyük Mirahorluğa atanmış ve buradan beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir⁵. Yine bir başka sicil kaydına göre Diyarbakır'da kullar ağası olarak gördüğümüz Mesih Bey 28 Eylül 1583 tarihinde Ankara sancak beyliğine getirilmişti⁶.

Bunlar devlet otoritesinin temsilcileri olarak sahip buldukları siyasî nüfuzun yanında, görevleri ve yükümlülükleri karşılığı devlet gelirlerinden, kendilerine önemli meblağlar tahsis edilmiş kimselerdi. Aldıklarının bir kısmını sarfetmeğe mecbur olmalarına rağmen özel servet yapmak olanağını buldukları ve bu yolla ekonomik yönden de toplumun üst katlarında yer alıp giderek diğer nüfuzlu gruplarla yaklaşıp bütünleştikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa'ya 5 Şubat 1580 de devletçe tahsis edilmiş hasların yıllık geliri 1 milyon akçadır⁷. Yine bir başka belgede Kasım 1670 Diyarbakır Beylerbeyi olan Ömer Paşa'nın toplam geliri 14.552.785 akçe olarak görülmektedir. Diyarbakır Beylerbeyi hassı 1.200.066 akçe olduğuna göre beylerbeyinin gelirinin yaklaşık olarak bunun onbir misline ulaştığı ortaya çıkmaktadır⁸.

Bir başka belgede 1555-1556 yıllarında Erzurum Beylerbeyi olan Paşa'nın yıllık geliri 2.189.996 akçe idi. Böylesine fazla geliri olan kişilerin şahsî mal varlığının da fazla olacağı açıktır. Ancak sözü edilen beylerbeyilerin bu durumlarının derecesini bilmiyoruz.

Ama Yemen Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 29 Aralık 1570 tarihli bir sicil kaydından kişisel mallarının 28 develik bir ker-

⁴ Bk. 1581 tarihli Karaman ruz-nâmçe defteri (Başbakanlık Arşivi nr. 599), s. 131.

⁵ Sicill-i Osmani, I, s. 204.

⁶ Ankara Şer. Sic. I/1092.

⁷ 1581 tarihli Karaman ruz-nâmçe defteri, s. 131.

⁸ Bk. Gelir-gider icmali (Baş. Arş. MAD. nr. 6786), s. 15.

vanla Halep'ten Konya'ya getirildiğini öğreniyoruz⁹. Bir deveye uzun yolda 200-300 kg. yüklenebildiğine göre Paşa'nın 7-8 tonluk yükü taşınmış olmaktadır. Bunların çoğunun da lüks maddeler olabileceğini tahmin etmek gerçeklere aykırı düşmeyecektir.

Sancak beylerinin durumu hakkında da fikir edinebildiğimiz belgelerimiz vardır. Örneğin Kıbrıs fethi sırasında Magosa muharebesinde şehit olan Kars sancakbeyi Kurd Bey'in terekisinin toplam 274551 akçe olduğu, bunun 85.000 akçesinin nakit bulunduğu Kasım 1571 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır¹⁰. Livâ-i Humus beyi olub sefer-i hümayunda vefat eden Abdülgani Bey'in durumu bu konuda daha ilgi çekici bir örnektir. Adı geçen sancak beyi ma'zûlen Ankara'da otururken sefere çağırılmış ve çarpışmalarda ölmüştür. Terekisinin vârisleri arasında taksimi münasebetiyle tutulan sicillerden anlaşıldığına göre, babası Hâce Ahmed'dir. Annesi de Hâce Mahmud adlı birinin kızıdır. Osmanlılarda büyük tüccarın hâce ünvanıyla anıldığı göz önünde tutulursa adı geçen beyin bir tüccar ailesinin oğlu olduğu ve beyler sınıfına katılarak sancakbeyliğine kadar yükseldiği anlaşılmaktadır¹¹. Abdülgani Bey'in Ankara'da iken sof ticareti ile uğraştığını İstanbul'daki vekilleri ile geniş bir ticaret şirketi halinde ticarî muamelatta bulunduğunu da biliyoruz. İstanbul'da Hacı Mehmed ve Baki, Ankara'da Hacı Abdülaziz b. Yusuf, Hacı Bekir, İbrahim Bey, Rahmetî adlı şahıslar adı geçen beyin vekilleri idiler. Örneğin Abdülgani Bey'in vekili olan Hacı Abdülaziz b. Yusuf'un çeşitli zamanlarda kendisinden ve diğer vekillerinden altın, kuruş ve akçe olarak aldığı 1.131.100 akçe ile 54 yük sofu İstanbul'a götürdüğü ve sofları sattığını varislerin vekilleri ile yaptığı hesaplaşmadan öğreniyoruz. Büyük para yatırımı yaparak sof ticareti ile uğraşan bu beyin zengin ve sosyal mevkiinin yüksek olduğu şehrin en güzel evinde oturduğu yine şu kayıttan belli olmaktadır. 3 Ocak 1600 günü annesi ve karısının vekili tarafından satışa çıkarılan evinin 60.000 akçeye müderris Seyyid Mehmed Efendi b. Seyyid Mahmud Efendi'ye satılmıştır¹². Bu miktar, o sırada sıradan bir evin 3-5 bin akçe değer taşıdığı düşünülürse, evin büyüklüğü ve değeri hakkında iyi bir fikir vermektedir. Sancakbeylerinin zenginliğini ve çoğu kez

⁹ Bk. Konya Şer. Sic. II, s. 84.

¹⁰ Bk. Konya Şer. Sic. II, s. 196, 200.

¹¹ Ankara Şer. Sic. VI/1349, VII/54.

¹² Bk. Ankara Şer. Sic. VI/54, 1349.

maz'ûliyet ve tekaüdlük devrelerinde ticarete başladıklarını, hiç değilse nakit paralarını büyük tüccarlar aracılığı ile ticarî amaçlarla kullandıklarını gösteren çeşitli kayıtlara sahibiz. Meselâ Ocak 1601 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Bolu sancağından emekli Mustafa Bey b. Abdurrahman Lehistan tüccarlarından Yorgi ve velidi Poşko'ya sof almak için 4000 altın (o günkü râyice göre 480.000 akçe) vermiş ve Lehli de karşılığında 12 yük sofu kendisine teslim etmiştir¹³.

Dergâh-ı Âlî Çavuşları :

Sancakbeylerinden sonra taşra şehirlerinde görevli ümera takımının en önemlileri Dergâh-ı âlî çavuşları Kapıkulu sipahileri ve yeniçerilerdir. Şehirlerde bulunan garnizonda veya sancakbeyinin kapısında görevli bulunan, ya da çeşitli Eminlikleri (Beytü'l-mâl, ihzârîye, yaya ve kaçgun, zarar-ı kassabiye v.b.) emanetler tasarruf eden bu grup mensuplarının itibar gördükleri çoğunun taşra şehirlerinde yerleşerek evlendikleri bazılarının şehir üretimine katılarak bir sanat veya ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bunlar da kendi aralarında rütbe ve kıdem, görevlerinin verdiği sosyal ve ekonomik güce göre sıralanarak çoğu kez şehrin reâyâ kesimi ile iç içe olmuşlar ve onlarla bütünleşmişlerdir. Bu kapıkullarının çoğunlukla kendi aralarında sıhriyet peyda etmelerinin yanında tüccar tâifesinden kimselerle akrabalık kuranlara, sanat erbâbından kız alıp verenlere de raslanmaktadır.

Dergâh-ı âlî çavuşları içinde büyük servet sahibi olan kimselerin bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, sicil kayıtlarına göre Dergâh-ı âlî çavuşlarından biri Ankaravî Pirli Çavuş'un, vârisleri arasındaki nizâ dolayısıyla Ankaralı Mezîd-zâde Bekir Çelebi'den 455.400 akçe, Ankaralı Aba-oğlu adlı yahudiden 160.000 akçe alacağı olduğunu ve Ankara'nın Tulî mahallesinde büyük bir evi ile Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa zimmetinde bir miktar malı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ileri sürdüğümüz görüşün açık bir kanıtıdır¹⁴. Çünkü sadece 615.400 akçelik nakit alacağı bize serveti ve durumu hakkında bir fikir vermektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dergâh-ı âlî çavuşlarının bizzat ticaretle uğraştıklarını da görüyoruz. Meselâ

¹³ Ankara Şer. Sic. VII/1735, 1941. Ayrıca bk. Tayyib Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivinde Türkçe belgeler koleksiyonu ve bizimle ilgili belgeler. T.T.K. Belgeler V-VIII / 9-12 (1971) s. 151.

¹⁴ Ankara Şer. Sic. III/8.

Mustafa Çavuş b. Pmarî adlı biri Ankaralı tüccarlardan Hâce Yusuf b. Abdullah'a 9000 akçe kumaş bahasından 31.000 akçe İstanbullu Hacı İsa'dan havâle olunmuş toplam 40.000 akçe borcu olduğunu, bir Frenk tüccarından da 30.000 akçe alacağı bulunduğunu sicil kayıtlarından anlıyoruz¹⁵.

Yine Mayıs 1600 tarihli bir belgede Himmet Çavuş b. Mahmud'un Ankara'da tüccardan ve Damga mukataası mültezimi yahudi Musa'nın babası Mayir'e 220.000 akçe borç verdiği kayıtlıdır. Bir başka belgeye göre Himmet Çavuş borcu İstanbul'da vermiştir. Hücetini kaybedince Bursa mahkemesinde tekrar sicile kaydetmiştir. Para kendisine Mayir'in oğlu tarafından Ankara'da ödenmiştir¹⁶. Anlaşıyor ki Dergâh-ı âlî çavuşlarından Himmet Çavuş da ticarî bir faaliyet içindedir ve bellibaşlı ticaret merkezlerini dolaşmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden başka Ahmed Çavuş b. Mustafa adlı Dergâh-ı âlî çavuşunun bir yahudi tüccardan 100.000 akçe alacağı olduğuna, Arslan Çavuş b. Abdullah'ın Ankara'ya ticarete gelen Leh tüccarlarından birine İstanbul'da ödenmek üzere 84.900 akçe borç verişine dair kayıtlar vardır¹⁷. Bu hususa dair tesbit ettiğimiz sayısız belgelerin ışığında Dergâh-ı âlî çavuşlarının taşra şehirlerinde sosyal ve ekonomik yönden önemli bir mevki işgal ettikleri resmî görevlerinin verdiği otorite ile kuvvetin yanında servet birikimi yaptıkları ve paralarını tüccara kredi olarak verdikleri ya da bizzat işlettikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Giderek bu ilişkilerin evlenmelerle pekiştiği devlet gelirlerinden önemli meblağlar alan bu zümre mensuplarının ellerindeki parayı ticarî kapital olarak kullandıkları görülmektedir. Her türlü yükümlüğün dışında olmaları da kendilerine rahatlıkla servet yapma olanağı hazırlanmaktadır. Bu hususta şu örnekte iyi bir kanıttır: Ankara'da ölen Mehmet Ağa b. Haydar Çavuş'un terekesinin para olarak değeri 506.800 akça idi¹⁸.

Kapıkulu Sipahileri ve Yeniçeriler :

Kapıkulu sipahiler ve yeniçerilerin şehirde ve daha geniş olarak sancakta, padişah otoritesini yürürlükte tutmak için garnizonlar halinde bulunmakta idiler. Ayrıca yeniçerilerin başına serdar veya yeniçe-

¹⁵ Ankara Şer. Sic. III/891.

¹⁶ Ankara Şer. Sic. VII/826.

¹⁷ Ankara Şer. Sic. VII/1665, VIII/44.

¹⁸ Ankara Şer. Sic. X/1612.

ri zabiti, sipahilerin başına da kethüda yeri ünvanıyla ilgili ocakların yetkilileri tarafından birer komutan tayin edilirdi. Hemen değinelim ki, bu merkez askerleri de kıdemlerine göre, kendi aralarında bir sıralamaya tâbi olarak en yüksek rütbelileri sosyal ve ekonomik yönden ileride taşra yönetiminde söz sahibi olarak merkezle bağlantıları teoride kalmıştır. Ocağın ihtiyarları olarak anılan bu kişiler mal-mülk sahibi olarak şehir üretimine katılmışlar ticaretle uğraşarak servet sahibi olmuşlardı. Nitekim elimizdeki belgeler bu merkez askerlerinin daha çok orta halli tabaka ile ilişki kurdukları, evlenme yolu ile onlarla bütünleştikleri, şehirlerde yemişçilik, kasaplık ekmeççilik v.b. sanatlara intisap ettiklerini acemi oğlanlarının köylerde gezginci olarak ticaret yaptıklarını açık bir tarzda kanıtlamaktadır. Burada şimdiye kadar yapılagelen bir yanlış anlama ve değerlendirmeye değinmek gerekmektedir. Çünkü birçok araştırmacılar Kanunnâmelere bakarak bugüne kadar yeniçerilerin ve diğer taşrada görev yapan kapıkullarının sıkı bir ocak disiplini altında, evlenmeden, sadece askerlikle uğraştıkları, ancak emeklilik dönemlerinde normal hayata geçebildikleri ve bu durumun XVI. yüzyılın sonlarında bozularak kargaşalığa düştüğü ve yeniçerilerin esnaf arasına katıldığı düşünülüyordu. Ama bugün tesbit ettiğimiz ve yaşanmış canlı olayların yer aldığı şer'îye sicillerindeki kayıtlar taşra ümerasının beylerbeyi ve sancakbeylerinden sonra gelen halkası merkez askerlerinin barışta tıpkı "tımarnlı sipahiler" gibi normal hayatlarını yaşadıklarını göstermektedir. Hatta bu faaliyetler devletçe de olağan görülmekte idi. Örneğin köylerde dolaşarak ticaret yapan ve şehirleşmiş acemi oğlanlarının bu durumlarının bid'at, ocak kurallarına aykırı yeni ortaya çıkmış bir vâkıa olduğuna dair hiçbir izlenim belgelerinde yer almamaktadır. Buna karşın sanat ve ticaretle uğraşan, han işleten yeniçerilerin mahkemede, reâyâdan biri gibi farksız muamele gördüğü anlaşılmaktadır¹⁹.

Şimdi bu düşüncelerimizin doğruluğunu kanıtlayan örnekler verelim: 1588/89 tarihli bir kayıta Yeniçeri Mehmed Bey Edhem b. Mezîd adlı birinin kızı ile evli iken ayrıldıklarını beyan ettikten sonra, aralarındaki eşya anlaşmazlığının hallini istemektedir²⁰. 9 Nisan 1600 de mahkemeye gelen Ahmed Beşe b. Abdullah Yenişeyh

¹⁹ Ankara Şer. Sic. II/1029, V/1059, 1166.

²⁰ Ankara Şer. Sic. II/449.

köyünden Ali b. Hâmid'i "Hümâ nâm kızını nikâh ile bana virüb onbeşbin akçem almış iken ben sefer-i hümâyûna müteveccih olmak ile mezbûreyi âhara virmek ister" diye şikâyet etmiştir. Davalının inkârı üzerine kızı nikâh ile aldığı tanık göstererek isbat etmiştir²¹. Görülüyor ki, yeniçeri sefere giden bir muharip olduğu halde evlenebilmektedir ve aldığı kız bir köylüdür. Yeniçerilerin sosyal durumuna ışık tutması bakımından şu kayıt ilginçtir. 6 Ocak 1605'te Hacı Bayram soyundan Mehmed Baba b. Halil Baba, Tilkioğlu diye meşhur Ahmed Bey adlı yeniçerinin hizmetkârlarından Himmet b. Emîr'i "Hemşirem Kaledibi hamamında iken mezbûr Himmet ve Ahmed ve diğer Ahmed nam yoldaşları ile avret hamamını basıp müslümanların nâ mahremleri üzerine girmişler" diye şikâyet ettiğinde, Himmet "Ahmed Beşe'nin hatunu hamamda bir avret ile döğüşmüşler, bize haber oldu, vardık ben kapuda durdum" cevabını vermektedir. Görüldüğü üzere, belgemizin kahramanları günlük yaşantıları, sosyal durumları ile tam bir şehirlidir. Belgeden yeniçerinin, hizmetlileri karısı ile ocağın âdeti olmayan bir statüye yeni geçmiş görünmemektedir²².

Yeniçerilerin sanat ve ticaretle uğraştıkları ekonomik yönden de daha çok orta halli bir durum gösterdiklerinin delilleri olabilecek birkaç örnekte şöyledir: 1588/9 tarihli bir kayıta Haban Beşe adlı bir yeniçerinin kasaplık yaptığı, ancak sığırı mahallede boğazlayıp beşer akçeye satmakla ihtisap kurallarına ve narha uymadığı için uyarılmasının istendiğini görüyoruz²³.

Ekim 1592 tarihli bir sicil kaydından da yeniçeri Sinan Bey, Abaoğlu Sefer adlı zimmîyi, kendisinden alacağı olan 20.000 akçeyi ödemediği için hapsedtiği ve ancak tahsilinden sonra serbest bırakılmasına rıza gösterdiğini öğrenmekteyiz²⁴.

Nihayet şu son örnek ki, inceleme yaptığımız dönemde örneğin Ankara'da mevcut bulunan 9 handan ikisinin yeniçerilere ait olması, yeniçerilerin taşradaki ticaret hayatının ne derece içinde bulduklarının en iyi kanıtıdır.

Buraya kadar verdiğimiz izahat ile taşrada oturan ümera takımının en büyüğünden en küçüğüne kadar, devlet otoritesini temsil

²¹ Ankara Şer. Sic. VII/695.

²² Ankara Şer. Sic. IX/1097.

²³ Ankara Şer. Sic. II/1029.

²⁴ Ankara Şer. Sic. III/202, 203, 661.

1092

طرقة الاماميه والاكاسع جامع الحامد والمعارف المختصين
 عنانية الملك الامام يار كوره قولا فاسع اولانا سحر وبعده توهم
 رفيع هالون واصدا وحق معلوم اوله عقله بغيره عنايم ظهوره بداروب
 سزايم وحقنا وسمانه زلفان الحمار كل او باره من كونه ان الزنة سقاغ
 ايك يوزان ابيك اجم به ماصلا ابله و زنة اولانا من منكره بالهند سقا سقا
 ايتوب اعلما ايجونا سله سله صا و زنة كونا و سقا زنة و سقا
 نفس او ستر بيز روح كونا و زنة كونا كلفظ و فانا ايجونا اجم كونه سقا
 سوبه ايلين ملامت بيز انما فلا سقا و زنة اولانا و مصلحا
 كاهن و سقا و سقا

1093

بعد كونه اول سقا و زنة سقا اجم بيل سقا سقا
 مكنون سقا سقا اجم سقا سقا سقا سقا
 سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا

و زنة و زنة سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا

130
 6
 3
 2
 1
 0
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

891 صومعه
 بود که درگاه عالی جاویدش در نون قدوة الاقران مصطفی چادوشی ابن بکارا مجلس
 شصت و هفتاد و هشتاد و نهم نام متوفی نک قونواشی احمد قبل شرمند و صبی او لان قدوة
 المدرسین بحی افندی ابن المرحوم سف افندی محضود نقیبه ملام ابدوب
 بودند انقدم یازون نام افرنجده او تزبنک انجم اولوب متوفی عثمان جلی
 کنیل بالمال اولمش ابدی بعد وفاته مرقوم عثمان جلی نک سفار دین و مشق اولوب
 قرق سکز بنک انجه شریکائی و فتی اولوب لکن متوفی زبورک بنجه کسه لوب
 دیون ثابت سی اولوب مختلفاتی دیون احاطه اعیوب فریانه محتاج اولوب متوفی
 مرقوم کنیل بالمال ابدوب که تمام مسکری اولوب افندی محضور نوبه ثابت اولوب
 بکار قرق سکز بنک انجه دن اون اکی بنک انجه دو شکان مبلغ مزبوری سالف الکر
 بحی افندی بدو نون بیه قضور اولوب قبض الیوم دیود که قید اولوب
 قدوة المدرسین عبد الکریم افندی محمد جلی ابن الحاج حبیب ابن
 سید علی الدین افندی ابن منصور المدرس ابراهیم حاجی التاسی

826 بود که درگاه عالی جاویدش در نون قدوة الاقران مصطفی چادوشی ابن بکارا مجلس
 شصت و هفتاد و هشتاد و نهم نام متوفی نک قونواشی احمد قبل شرمند و صبی او لان قدوة
 المدرسین بحی افندی ابن المرحوم سف افندی محضود نقیبه ملام ابدوب
 بودند انقدم یازون نام افرنجده او تزبنک انجم اولوب متوفی عثمان جلی
 کنیل بالمال اولمش ابدی بعد وفاته مرقوم عثمان جلی نک سفار دین و مشق اولوب
 قرق سکز بنک انجه شریکائی و فتی اولوب لکن متوفی زبورک بنجه کسه لوب
 دیون ثابت سی اولوب مختلفاتی دیون احاطه اعیوب فریانه محتاج اولوب متوفی
 مرقوم کنیل بالمال ابدوب که تمام مسکری اولوب افندی محضور نوبه ثابت اولوب
 بکار قرق سکز بنک انجه دن اون اکی بنک انجه دو شکان مبلغ مزبوری سالف الکر
 بحی افندی بدو نون بیه قضور اولوب قبض الیوم دیود که قید اولوب
 قدوة المدرسین عبد الکریم افندی محمد جلی ابن الحاج حبیب ابن
 سید علی الدین افندی ابن منصور المدرس ابراهیم حاجی التاسی

268

269

المعتمد عليه في الطب
المعتمد عليه في الطب
المعتمد عليه في الطب
المعتمد عليه في الطب

فناجزة
فناجزة
فناجزة
فناجزة

كبري
كبري
كبري
كبري

طوبى
طوبى
طوبى
طوبى

درة
درة
درة
درة

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

كتاب
كتاب
كتاب
كتاب

یکی دستار مشابول معاویه قلم بر کوسل او و در شهر التوت ادری کتبی ...
 کوهک بوشی پاکوچ و پولا کشنی و ایک کوهک قلم بو و غیره مشهور کتاب ...
 حد و ال تلی جام بفره انم عهد کوهک حقه در مشهور کتبی ...
 کشت قشدره ارشینی کشا بصره در ایشان اختره بعضی قشدره سال نام ...
 در وقت کتبی حقیق آینه ذره الع کوهک ...
 احشام غلام باغچه ...
 خدمت نام غلام اول داف اول سنده ...
 قریب اول اختره واقع ...
 نقل سکه التوت ۳۳۷۷
 غرض حاصل ۵۴۱
 حساب سکه ۳۶۷
 بقا ۲۷۲۴
 مصطفی اصغر سکه التوت ۲۶۸۲
 حصه طار تالیف ۱۲۸۱

ettiklerinden dolayı, toplum içinde itibarlı bir yer sahibi bulduklarını, devletten maaş ve has, zemet olarak aldıklarının fazlalığı ve yükümlülük dışında olmaları dolayısıyla servet sahibi birer desantralizasyon unsuru olarak ortaya çıktıklarını göstermek istedik.

Şimdi de ulema mensuplarının durumunu saptamaya çalışacağız.

Ulema:

Askerî sınıfın bir önemli kolu da ilmiye mensupları idi. Örfün yanı sıra şeriat kurallarına göre devlet yönetildiğinden bu zümre mensuplarının şeriatı temsil etmeleri sebebiyle taşra ümera sınıfından daha anlamlı bir itibar sahibi oldukları görülmektedir. Bunlar görevleri gereği toplumu yönetmek, eğitmek, aydınlatmakla yükümlü idiler. Bu özellikleri onları toplumsal piramidin en üstünde yerleştirmiştir. Padişahın beratı ile tayin edilen bu zümre mensubu kadılar ekonomik yönden merkezden kopuk idiler. Her ne kadar gündelikleri, rütbelerine ve atandıkları kazaların büyüklük ve önem derecesine göre itibarlı bir meblâğ ise de aslında devlet kadılara hazineден böyle bir para ödememekte idi. Çünkü elimizdeki belgeler açıkça göstermektedir ki eğer kadılar devletten maaş alsalardı gördükleri işler karşılığı alınan paraların hazineye gönderilmesi gerekirdi. Nitekim ekonomik yönden bağışlanmış bu yetki desantralizasyonu hızlandıran nedenlerden birinin bünyede saklı olduğuna iyi bir örnektir. Çünkü maddî yönden kadıları güçlü kılacak ve onu ekonomik bağımsızlığa götürebilecek imkânlar âdeta devlet tarafından istenerek verilmiş gibi görünmektedir.

İlmiye mensuplarının sosyal zümreler arasındaki yerlerini diğer gruplarla ilişkilerini, ekonomik durumlarını gösteren pek çok belge vardır. Şimdi bunlardan birini inceleyelim. Ankara'da mevleviyet payesiyle kadı bulunan ve Ağustos 1606 tarihinde ölen Mehmed Efendinin terekesinin varisleri arasında bölünmesi sebebiyle ailesi ve ilişkili bulunduğu kimselerin kimlikleri şöyledir²⁵: Babası Ali Efendi, kardeşi Mustafa Efendi (Şeyhü'l-islâm), kızkardeşi Ayşe Hatun (Vekili Seyyid Mehmed Efendi kadı), Mustafa Efendi'nin kızı Ayşe'nin vasisi, Abdurrahman Efendi, eski Bursa kadısı İstanbul'da oturmakta. Abdurrahman Efendi'nin vekilleri, Hüseyin Efendi müderris, Zağfirancı-zâde Ahmed Çelebi b. Edhem tüccar, görülüyor ki, Mehmed

²⁵ Ankara Şer. Sic. X/910.

Efendinin babası ilmiyedendir. Kardeşi şeyhü'l-islâmdır. Vekil ve vasî olarak bu aile ile ilgisi olanlar da ilmiye sınıfındandır. Bunlardan biri de tüccardır. Bu örnek bize, ilmiye sınıfı mensuplarının birbirleri ile yakın ilişkide olduklarını göstermektedir. Çoğu kez babası kadı, müderris ya da imam-hatib olan birinin kendisi de aynı mesleğe intisap etmiştir. Zengin ve itibarlı oluşlarından dolayı ümera ve büyük tüccarla ilişki halindedirler. İlmiye mensuplarının da sosyal durumlarından başka ekonomik durumlarını belirleyecek sayısız belge tesbit etmiş bulunuyoruz.

Örneğin yukarıda sözünü ettiğimiz Ankara kadısı Mehmed Çelebi Efendi'nin deftere geçmiş terekesi bu konuda güzel bir kanıttır:

1. Mehmed Çelebi'nin sandığı içinde nakit para, altın ve gümüş 446.920 akçe tespit edilmiştir.

2. 7 kölesi, 6 câriyesi vardır.

3. Uluşeyh ve Bayındır köylerinde üzüm bağları, şehir civarında iki bahçesi, değirmeni, evleri, bulunmaktadır.

4. 601 koyun, 10 öküz, 2 çift manda, 10 büyük-küçük inek, 2 araba, 2 merkep, 86 kovan arı, 6 at, 1 camus ineği, 1 buzağılı inek, 6 kır at sahibidir.

5. 40 Ankara müddü buğday, 5 Ankara müddü burçak, 7 Ankara müddü gök hububat ölümü sırasında anbarda bulunmaktaydı.

6. Kitapları, vardır.

7. 416 kalem zatî ve ev eşyası kaydedilmiştir. Bunlar içinde atlastan, kadifeden müzehheb, münakkaş ferâceler, kaftanlar ve diğer giyim eşyaları yer almaktadır. Ayrıca Kadı Efendi'nin eşyası arasında "bir kutu inci, bir tüfek, İstanbul kâğıdı, âbâdî kâğıt, kalemdân içinde kalemtraş" gibi eşyaları ilgi çekicidir²⁶.

Görülüyor ki, kadı, nakit parası, mal ve mülkü, kişisel ev eşyası ile çok zengin bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarım milyon akçeye yakın parası, sandığında nakit bulunmuştur. Listesini verdiğimiz diğerleri ile birlikte serveti milyonlarla ifade edilebilecek değerdedir.

Örneğin diğer bir belge Şubat 1583 tarihli ferman suretidir. Bu fermanın öğrendiğimize göre, 10.000 altın vakfetmiş olan Karabacak-zâde Mehmed Çelebi'nin de, Konya kadularından biri olduğu

²⁶ Ankara Şer. Sic. X/190, 1549.

görülmektedir. Konya'nın eski ve zengin kadılarından olduğu anlaşılan bu kadı'nın vakfettiği 10.000 altın (akçe olarak değeri 600.000 akçe), Konya çevresinin en büyük kredi kaynağı durumundadır²⁷. Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek, bu vakfın durumu açıklıkla ortaya koymaya yetecektir. Eylül 1580 tarihli bir zabıtta Ali Bey'in kefilisi Hâce Mehmed b. İbrahim'in vakıftan alınan 212.500 akçeyi, 6.650 akçe faizi ile birlikte ödediği yazılıdır. Eylül 1581 tarihli bir sicilde, vakfın mütevellisi Malatya sancakbeyine yarar rehinler karşılığı 80.000 akçe borç verdiğini beyan etmektedir. Bu şekilde ihtiyaç sahiplerine verilen borç paraları vakfa 1580 yılında 86.082 akçeye faiz getirdiği yine belgelerin verdiği bilgiler arasındadır²⁸. Bir diğer örnekte, kadı İbrahim Efendi b. Hasan ölümünden sonra varislerinin başvurması üzerine mahkeme sicillerine geçen kayıtlardan, onun ekonomik durumu hakkında tahmin yapabilecek bilgiler alıyoruz. Mayıs 1599 tarihli sicil kaydından Ankara'da Sabunî mahallesindeki evinin 85.000 akçe değerinde Ankara yakınındaki Sülüklüpınar mevkiinde bulunan bağçesinin 50.000 akçe değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine İbrahim Efendi'nin Salomon veled Yakob'a % 20 faizle 200.000 akçe borç vermiş olduğunu 60.000 akçe de vakfettiği öğrenilmektedir. Yine Ocak 1593 tarihli bir kayıttan "Mukaddema Kud-düs-i şerif kadısı olup mütekait olan Mehmed Efendi'nin Ankara'da dârü'l-kuran için 150.000 akçe vakfettiğini öğreniyoruz²⁹. Her halde bu kadar nakit parayı vakfedebilen kadı'nın oldukça zengin bir kişi olduğunu tahmin etmek yanlış olmasa gerektir.

Bir başka örnekte ilginçtir. Mayıs 1593 tarihli bir sicil kaydı da eski Ankara kadısı Ayaşlı Mustafa Çelebi Efendi bir zimmîye 720 gün vade ile 97.365 akçe verdiği karşılığında bu zimmînin evini ve 30 dönümlük bağını rehine koyduğu görülmektedir³⁰.

Bu örneklerden pek çok vermek mümkündür. Ancak umuyoruz ki şimdiye kadar anlattıklarımız bu zümrenin durumunu ve taşra yönetimindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır. Sadece her kadı'nın köle ve cariyyeye sahip bulunması, bir kulun 5-20 bin akçe arasında alınabildiği dönemde zenginliğin ve tantanalı bir hayat yaşadığının

²⁷ Konya Şer. Sic. V, s. 63; V, s. 100, 102.

²⁸ Konya Şer. Sic. V, s. 61, 62, 108.

²⁹ Ankara Şer. Sic. VI/68, 69, 70, 97.

³⁰ Ankara Şer. Sic. IV/1078.

delili olmaktadır. Bu zümre mensuplarının servetlerinin menşei de yine desantralizasyona yeşil ışık tutan devlete dayanmaktadır. Açıkça görülmektedir ki, kadılar bir resmî devlet memurundan çok mahallî lider, yönetici durumunda bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu çalışmamızla, padişahla reâyâ arasında yer alan, özlük işleri, yetki, görev ve ekonomik durumları hakkında bilgi verdiğimiz, taşra ümerasının ne dereceye kadar merkezî mutlak otoritenin temsilcileri olabildiklerini göstermek istedik. Osmanlı devletinde reâyâ denilen üretici tabakası ile merkezî otorite arasında yer alan bu yönetici kadroya tanınan yetki XVII. yüzyıldan itibaren bölgesel güçler lehine gelişen yeni bir durumun yaratılmasına sebep olmuştur. Çünkü yönetim birimlerinin başındakilerin desantralizasyonu güçlendirebilecek yetki ve ekonomik güçleri, verdiğimiz bu izahatla kolayca ortaya çıkmaktadır.